

32. Пундій П. Українські лікарі : біобібліогр. довід. / П. Пундій. — Львів ; Чикаго, 1996. — Кн. 2 : Лікарі діаспори та їх діяльність для рідного краю. — 446 с.
33. Українські періодичні видання для жінок в Галичині (1853—1939 pp.) : анот. кат. / уклад. В. А. Передирій. — Львів, 1995. — 98 с.
34. Women's Suffrage: History of Women's Suffrage [Електронний ресурс] // Scholastic : Teacher's Activity Guide. — Режим доступу: <http://teacher.scholastic.com/activities/suffrage/history.htm>.

Василь Габор

ЖІНОЧИЙ РУХ У КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ: НАЦІОНАЛЬНІ, СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ

(За матеріалами жіночої преси Галичини 1938—1939 pp.)

На основі публікацій галицької жіночої преси проаналізовано розвиток жіночого руху на Закарпатті та основні чинники його зростання; осмислено трансформацію спрямування жіночих організацій від добровільного до національного і суспільно-політичного, а також охарактеризовано лідерів жіночого руху та участь закарпатських жінок у розбудові Карпатської України.

Ключові слова: жіночий рух, національне відродження, Закарпаття, Карпатська Україна, «Жіночий Союз», «Союз Українок», Жіноча секція при товаристві «Просвіта» в Ужгороді, Жіночі відділи «Карпатської Січі».

На основаних публікацій женской печати Галиции проанализировано развитие женского движения на Закарпатье и главные факторы его роста; осмыслено трансформацию ориентации женских организаций от благотельной к национальной и общественно-политической, а также охарактеризовано лидеров женского движения и участие закарпатских женщин в строительстве Карпатской Украины.

Ключевые слова: женское движение, национальное возрождение, Закарпатье, Карпатская Украина, «Женский Союз», «Союз Украинок», Женская секция общества «Просвіта» в Ужгороде, Женские отделения «Карпатской Сечи».

On the basis of the publications of the Galician women's press a development of the women's movement in the Transcarpathia and main factors

of its growth have been analyzed; a transformation of the women's organizations from the charitable bent towards national and socio-political directions has been interpreted; the leaders of the women's movement and participation of Transcarpathian women in state-building of the Carpathian Ukraine have been characterized.

Key words: *womens' development, national renaissance, Transcarpathia, Carpathian Ukraine, «Women's Union», «Union of Ukrainians», Women's Section of the Society «Prosvita» [«Enlightenment»] in Uzhgorod, Women's divisions of the «Carpathian Sich».*

Жіночий рух на Закарпатті постійно був у центрі уваги галицької жіночої преси 20—30-х рр. ХХ ст. Однак публікацій, присвячених тільки цій темі у період Карпатської України (1938—1939 рр.), нам вдалося виявити лише декілька. Відомості про жіночий рух у Карпатській Україні трапляються переважно як вкраплення у різних статтях, подорожніх нарисах, спогадах та листах до редакцій галицьких періодичних видань для жінок.

У статті ставимо завдання дослідити тенденції розвитку жіночого руху в Карпатській Україні через призму жіночої галицької преси, зокрема провідних періодичних видань, таких як «Жінка» (1935—1939), «Жіноча Доля» (1925—1939), «Нова Хата» (1925—1939); проаналізувати трансформацію спрямування провідних жіночих організацій від добродійного до національного і суспільно-політичного та висвітлити діяльність закарпатських лідерів жіночого руху й участь жінок у будівництві Карпатської України.

Усі виявлені публікації про жіночий рух у Карпатській Україні можна умовно поділити на дві групи: 1) авторами яких були закарпатські жінки та емігрантки-українки, які жили в краю; 2) авторами яких були галицькі жінки. Тобто на шпальтах галицьких жіночих видань жіночий рух у Карпатській Україні осмислювався як зсередини, так і ззовні, що дозволяє оцінити його об'єктивно. Спільною ознакою багатьох публікацій було те, що жіночий рух у Карпатській Україні зазвичай автори тісно пов'язували з історією закарпатського українства, його національного відродження та духовної єдності з Україною. У складних історичних умовах, коли Закарпаття перебувало під 900-річним угорським поневоленням, закарпатська жінка була берегинею народних традицій і побуту, народного мистецтва і національного духу. Так, Ірина Гургула вва-

жала закарпатську жінку ключовою фігурою у збереженні народних традицій та творенні народного мистецтва, відзначаючи, що «подив, пошану і почуття вдяки будять в нас зокрема жінки Карпатської України, що продовж довгих століть неволі зуміли плекати у своїх темних закурених хатах живу мистецьку творчість та заховати для нас найкращий доказ духової єдності українського народу» [6].

У публікаціях галицьких жіночих видань глибоко й критично осмислено причини насамперед повільного розвитку жіночого руху в Карпатській Україні. Ірина Невицька навіть зазначала, що «звикле до ширших обріїв око могло б означити цей жіночий рух примітивним», але вважала, що це зовсім не зменшує його значення у масштабі всього національного руху краю [19].

Основну причину слабого розвитку жіночого руху в Карпатській Україні автори вбачали у 900-річному угорському поневоленні краю, спрямованому на повну денационалізацію: у школах панувала угорська мова, автохтонна інтелігенція була майже повністю змадяризована, і тільки релігія викладалася рідною, точніше — церковнослов'янською, мовою. «За часів Мадярщини, — вказувала Ірина Невицька у статті «Жіночий рух на Підкарпатті», — не було на Підкарпатті взагалі національного руху, ні руху жіночого, і хоч часом жінки й проявляли свою активність, то це було лише у зв'язку з церковним життям» [19].

Харитя Кононенко також дотримувалася думки, що закарпатські українки, зокрема в Ужгороді, можливо, навіть більше, ніж їхні брати і чоловіки, «підлягали чужостороннім впливам», тому «національна свідомість закарпатського жіноцтва пробуджувалась дуже поволі, і якщо на вулицях Ужгороду українська інтелігенція говорила по-мадярськи, то були це здебільшого такі жінки» [14].

Поворотним в історії краю став 1918 р., коли пробуджений народ Закарпаття 21 січня 1919 р. виявив своє не лише національне, а й політичне «я»: Народна Рада в Хусті проголосила злуку з Україною. Однак згодом на підставі Сен-Жерменського мирного договору 1919 р. Закарпаття п. н. Підкарпатська Русь увійшло до складу Чехословацької Республіки на правах повної автономії, якої, проте, закарпатським українцям вдалося домогтися лише наприкінці 1930-х рр. У нових демократичних умовах на Закарпатті відбувалися складні суспільно-політичні процеси. Дохідливо розпо-

відала про них Ірина Невицька в уже згаданій статті «Жіночий рух на Підкарпатті». На Закарпатті більша частина старої інтелігенції схилилась до «русскости», а народні маси, які найбільше відчували соціальну нерівність, «кинулися до комунізму» і на перших виборах голосували за комуністичну партію. Народовців у той час було дуже мало, підкреслювала авторка, це були одиниці, щоправда, дуже ідейні й активні, які в складних умовах взялися до «тяжкої, дрібної праці національного освідомлення і творення національних інституцій» і завдяки своїй каменярській праці, самі, без підтримки, пробивали собі шлях, тож незабаром український табір зріс і зміцнів і став всенародним рухом [19].

У «перед-переворотову» добу жінки так само денаціоналізувалися, зазначала Ірина Невицька, і тільки із загальним відродженням «пробудились» і вони. Зародження жіночого руху на Закарпатті письменниця пов'язувала із заснуванням у 1923 р. «Жіночого Союзу» під керівництвом Ірини Волошинової. Щоправда, інші автори, зокрема Харитя Кононенко [14] та Єлисавета Станькова [16], вважали, що «Жіночий Союз» постав 1920 р.

Заснування першої жіночої організації у краї викликало «немало насміхів і наклепів», зазначала Ірина Невицька. На початку діяльності «Жіночий Союз» не мав національного обличчя, бо назвати його українським у той час було просто неможливо, але й назвати його «руським» жінки також не хотіли, тож «спочатку це була просто гуманітарна організація». Проте і такий «Жіночий Союз», підкреслювала автор, відіграв позитивну роль, бо почав організовувати жіноцтво по околицях і навіть по селах. «І тут варто згадати, — зауважувала письменниця, — що по селах “Жіночий Союз” почав мати успіх лиш тоді, коли почав заявляти своє українство» [19].

Про те, що «Жіночий Союз» не мав ані національного, ані політичного спрямування, писали й інші автори галицьких жіночих видань. Так, Харитя Кононенко дотримувалася думки, що «це була чисто добродійна організація і найбільшою її діяльністю була кухня для бідних ужгородських дітей, що нею керувала жінка бувшого губернатора Закарпаття Грабара». Раз на рік Союз улаштував репрезентаційний бал або якусь благодійну імпрезу. Автор так охарактеризувала спрямування Союзу: «Якоїсь національної свідомос-

ти чи гону до ширшої громадської праці у цій організації годі було добачити. Пані говорили між собою здебільшого по-мадярськи, а часом по-московськи, якщо тут просякали впливи московських емігранток...» [14].

Елисавета Станькова також вважала, що діяльність «Жіночого Союзу» була в першу чергу «допомоговою», і лише пізніше він почав займатися просвітньо-культурною і фаховою працею: організовував курси для служниць, неграмотних, різні імпрези та свята, а в краю почав засновувати філії [16].

Розповсюджену думку про те, що в «Жіночому Союзі» розмовляли переважно угорською, а іноді й російською мовою, спростовує у своїх спогадах Олена Залізняк. Вона так описала свою зустріч в Ужгороді 1924 р. в «Жіночому Союзі»: «У вітальні пані Волошинової наше засідання, яких 15—20 жінок, самі “автохтонки”. Українська Жіноча Рада, якої головою Софія Русова в Празі, удержує зв'язок із жінками краю і емігрантських центрів, щоб спільно вести пропаганду в міжнародніх жіночих організаціях — на їхніх з'їздах і конгресах. Як зв'язкова секретарка Укр. Жіночої Ради інформую про це ужгородських пань. Вони уважливо цікавляться справою, розпитують, дискутують. Народи ведуться по-“руснацьки”» [11].

Ужгородським інтелігенткам з 1924 р., зазначала Олена Залізняк, незвично було називати себе українками, але вони знали, що вони не угорки, не чешки і не росіянки, одне слово, «тутешні». Однак ужгородські жінки, які приїхали через десять років на Український жіночий конгрес до Станіслава, вже не зітхали нишком за Угорщиною, а були свідомими і переконаними українками [11].

«Одинокую, може, свідомою одиницею, яка безсильною була щось у тих обставинах зробити, — писала Харитя Кононенко, — була довголітня голова того Союзу, п. Ірина Волошин, дружина о. Августина Волошина, що сьогодні є властивим провідником всього національного руху Закарпатської України. На жаль, слабе здоровля не дозволило цій достойній жінці розвинути ширшу діяльність. “Сама я нічого великого зробити не можу, бо не маю на те сил, — сказала вона якось паням, що прийшли з нею порадитись, як розбудити Союз до праці серед ширшого загалу жіноцтва, — але віддаю я нашому народові сили свого чоловіка, а я тільки їх підтримуватиму...”» [14].

Окремі «інформаційні» вкраплення про багаторічну голову «Жіночого Союзу» Ірину Волошин знаходимо і в публікації «Прем'єр Підкарпаття о. Августин Волошин». Редакція «Жіночої Долі» так характеризувала її: «Прем'єр о. Волошин мав у своїй дружині Ірині з Петриків добру, гідну помічницю. Щира патріотка, шляхетного доброго серця, вона заложила на Підкарпатті перше жіноче товариство “Жіночий Союз”», що мало головно гуманітарну діяльність. В столовні, яку утримував “Жіночий Союз”, діставала страву найбідніша верства ужгородського населення без різниці віри й народности. (“Пані Волошинова годує навіть циганів”, — казали мені в Ужгороді). Панство Волошини люди багаті, бездітні. Тому дружина прем'єра, вмираючи перед кількома роками, записала свою велику каменницю на сиротинець» [23].

Майже в усіх публікаціях Ірина Волошин характеризувалася як надзвичайно щира, добра, жертвна людина і велика патріотка, яка, однак, через слабке здоров'я не могла активно займатися жіночим рухом у краї.

Важливою причиною повільного розвитку жіночого руху в Карпатській Україні була також, за словами Олени Кисілевської, та помилка, яку робили й галицькі українці в час свого національного відродження: не звертали належної уваги на жіноцтво. Вона вважала, що закарпатська жінка не брала такої ж участі, як чоловіки, у просвітній, національній, організаційній роботі серед мас, а оскільки жінка є важливим чинником у всьому житті, тому їх у першу чергу треба освідомлювати, активізувати, вчити нарівні з чоловіками. Тож на Підкарпатті, на думку Олени Кисілевської, необхідно якнайбільше працювати на освітньому полі, над господарською розбудовою країни і «організацією жіноцтва» [8].

Негативно вплинув на розвиток жіночого руху в Карпатській Україні ще один важливий чинник — відсутність жіночої преси. Тоді галицька жіноча преса могла слугувати всім за яскравий взірець. З публікації Хариті Кононенко «Підкарпатське жіноцтво при праці» довідуємося лише про одноднівку «Жіноча Сила» — перше самостійне жіноче видання на Підкарпатті, яке завдячувало своїй появі членам Жіночої секції при товаристві «Просвіта» в Ужгороді [15].

Як бачимо, за публікаціями галицької жіночої преси можна чітко виокремити основні причини повільного розвитку жіночого

руху в Карпатській Україні: 1) 900-річне угорське панування, спрямоване на денаціоналізацію краю та винищення інтелігенції українства; 2) складні процеси розвитку краю і повільне усвідомлення жінками своєї національної ідентичності; 3) не національна й суспільно-політична, а лише добродійна спрямованість першої жіночої організації «Жіночого Союзу»; 4) недооцінка чоловіками важливого значення жінки в суспільно-політичних процесах; 5) відсутність періодичних видань для згуртування закарпатського жіноцтва; 6) брак активності багаторічної голови «Жіночого Союзу», зумовлений її слабким здоров'ям, та ін.

На новий, вищий щабель жіночий рух у Карпатській Україні вивела Ірина Невицька, письменниця, редакторка, громадська діячка. Це засвідчують публікації у галицькій жіночій пресі, однак причини стрімкого розвитку жіночого руху та трансформації його спрямування від добродійного до національного й суспільно-політичного значно глибші. На нашу думку, поворотним в історії жіночого руху стало те, що за дуже короткий період на Закарпатті виросло нове національно свідоме покоління молоді, яка активно включилася в культурно-освітню та громадську працю і зуміла надати жіночому руху національного та суспільно-політичного характеру.

Заслуги Ірини Невицької в розвитку жіночого руху в Карпатській Україні були очевидними, тому в галицькій жіночій пресі друкувалося багато статей про неї, але зупинимося на характеристичні в них лише її громадської діяльності. Ірина Невицька, приїхавши до Ужгорода, «стала поруч пані Волошин, а згодом почала працю і на власну руку» [14] — заснувала в 1933 р. Жіночу секцію при товаристві «Просвіта» в Ужгороді.

«Не один десяток років працює на Карпатській Україні для відродження свого народу пані Ірина Невицька, видатна громадянка й письменниця», — писала про неї Марія Омельченко у статті «Ірина Невицька (З циклу “Жінки Карпатської України”)» [21, ч. 7/8] і містила такі біографічні відомості про неї. Донька професора Павла Бурика, Ірина Невицька після закінчення учительської семінарії вийшла заміж за священника Еміліяна Невицького, свідомого українця, який у 1920 р. емігрував до США, а вона з дітьми залишилася у Пряшеві та розпочала тут свою громадську працю:

організувала «Жіночу громаду», влаштовувала вистави, видавала часопис «Голос Народу». Згодом переїхала до Ужгорода. Працювала при товаристві «Просвіта», заснувала й очолила при ньому Жіночу секцію, з іншими жінками, «як блаженної пам'яті пані Ірина Волошинова, Др. Х. Кононенко та інш.», організувала клуб і «Дитячу Бесідку», щоб допомагати молоді й гуртувати старших для спільної праці на користь свого народу [21, ч. 7/8].

Ірина Невицька очолювала також «Товариство українських письменників на Підкарпатті» та видавала суспільно-політичний часопис національного спрямування «Народня Сила», в якому гостро засуджувала денационалізацію українства чеським урядом. При активній праці залишалася аж до угорської окупації Ужгорода, підкреслювала Марія Омельченко [21, ч. 7/8].

Олена Кисілевська додала до образу Ірини Невицької ще й такі штрихи: «Нашим читачкам не чуже це ім'я. Ми вже не раз згадували про цю одну до цього часу українську письменницю Підкарпаття (у 1930 р. святкували підкарпатяни 25-ліття її письменницької діяльності), але крім цього ця помітна підкарпатянка донедавна була головою національно-робітничої політичної партії, редакторкою та видавцем популярного селянського часопису “Народня Сила”. ... П. Ірина Невицька — провідниця жіночого руху на Підкарпатті. Це перша голова Жіночої Секції при “Просвіті”, що повстала 1933 р. ... Ця Жін. Секція зорганізувала при “Просвіті” клуб, що став осередком товариського й громадського життя в Ужгороді. Старанням Жіночої Секції, за головування п. Ірини, скликано 1934 р. Перший Жіночий З'їзд, що попередив навіть наш Жіночий Конгрес у Станиславові» [12].

Під час зустрічі з Іриною Невицькою в Ужгороді Олена Кисілевська провела з письменницею своєрідне інтерв'ю, розпитувала її про організацію жіноцтва на Підкарпатті. Письменниця зізнавалася, що загальної організації на зразок «Союзу Українок» на Закарпатті поки що нема. «Замало для цього активного, інтелігентного жіноцтва, що могло б цей рух повести в цілому краю, — підкреслювала Ірина Невицька. — Маємо, правда, вже деякі жіночі організації, ось як у Густі, Ясині й інші. Вони навіть гарно розвиваються, але назагал, гадаємо найбільше основувати й поширювати Жіночі Секції при “Просвіті”. Це нам краще відповідає. Хай

праця над освітою й освідомленням народу йде під прапором «Просвіти» й єднає в собі весь народ, без ріжниць пола... Це вважаємо наразі за найкорисніше. Може, з часом покажеться потреба окремої жіночої організації, як буде відповідніша пора до цього. Це побажимо».

На пораду О. Кисілевської, щоб закарпатське жіноцтво провело потужну акцію за членство у «Просвіті» і так організувати працю, аби вона принесла жіноцтву якнайбільше користі й мала для нього «притяжливу силу», Ірина Невицька відповіла так: «Про це думаємо... Розуміємо вагу свідомости й активности жіноцтва. Найбільша наша надія на учительство. Якщо потрапимо заінтересувати цею справою якнайбільше жінок-учительок, справа налагодиться скоро й добре» [12].

Із журнальних і газетних публікацій галицькі читачки довідалися, що серед жіночих організацій у Карпатській Україні після «Жіночого Союзу» була Жіноча секція при товаристві «Просвіта» в Ужгороді, яку заснувала Ірина Невицька.

«Основавання цієї Секції було нелегким, — писала Харитя Кононенко, — і треба було красномовства та переконувань, щоб дійти до мети. Підтримка о. Волошина та інших свідоміших громадян Ужгороду була тоді жіноцтву дуже на часі. Новоповсталася Жіноча Секція відразу пильно взялася за працю. Пішли відозви в край, щоб при «Просвітах» інших місць повставали такі секції...» [14].

Ірина Невицька відзначала великі заслуги Жіночої секції, «централя» якої розгорнула впродовж року бурхливу діяльність і розворушила громадське життя краю, скликала разом з іншими жіночими організаціями перший з'їзд народовецького жіноцтва і найбільше спричинилася до його успіху; оживила життя «Просвіти», заклавши клуб, де щовечора збиралися на гутірку і старі, і молоді; зініціювала багато різних підприємств, зокрема споживчий кооператив «Родина». «Та завдання наші ширші, — підсумовувала Ірина Невицька, — об'єднати все наше жіноцтво і освідомлювати його для ідейної національної праці» [19].

На її думку, саме на першому з'їзді народовецького жіноцтва в Ужгороді 1933 р. проявилася справжня сила жіночого руху на Закарпатті. «Тепер стоять жінки на сторожі прав народніх і палкими очима стежать за життям народнім, — писала Ірина Невицька. —

Стримати їх уже ніхто не може і не сміє, бо, зрушившись, вони нестримно йдуть вперед», а «решта праці є лише питанням часу» [19].

Харитя Кононенко також вважала найбільшою і найціннішою заслугою Жіночої секції скликання першого з'їзду народовецького жіноцтва Підкарпаття. Хоч ініціатива і не йшла від Жіночої секції, але з'їзд відбувся головню завдяки праці жінок із Секції. Голова Секції, Ірина Невицька, очолила комітет з'їзду, а секретарка Секції, Харитя Кононенко, була секретаркою комітету [15].

Коли Жіноча секція вирішила скликати перший з'їзд народовецького жіноцтва Підкарпаття, згадувала Харитя Кононенко, його організаторки й ініціаторки не раз «помирали зі страху», «як то їм удасться цей З'їзд, бо ж то мала бути перша маніфестація свідомости закарпатського жіноцтва». Однак успіх з'їзду перевищив усі сподівання. На з'їзд зібралось близько трьох тисяч жінок, а в поході містом ішло понад п'ять тисяч. «Тут заманіфестувала закарпатське жіноцтво і свою єдність, запросивши на З'їзд представниць галицького жіноцтва (О. Кисілевську, М. Рудницьку та І. Павликовську) та вітаючи їх кожне слово на З'їзді бурхливими оплесками» [14].

Про діяльність Жіночої секції при товаристві «Просвіта» детально розповідала Харитя Кононенко у статтях «Підкарпатське жіноцтво при праці (Жіноча секція т-ва “Просвіта” в Ужгороді)» та «За Карпатами». Зокрема, в останній публікації вона писала: «В Ужгороді, щоб дати змогу українському громадянству десь зійтись і ближче пізнатись, улаштовує Жіноча Секція клуб при “Просвіті”. Із великими труднощами уряджено дві кімнати в “Просвіті”, прибрано їх вишивками та квітами і створено так привітний родинний настрій. “Клуб” починає відвідувати старше громадянство, щоб прочитати різні українські часописи, які Ж. С. виписала. Сходиться й молодь, щоб весело погомоніти та забавитись. Забувається тут потрохи мадярську мову, розпочинаються нераз різні гарячі дебати на теми громадського та національного і політичного життя. Свою роллю “клуб” виконував добре» [14].

Жіноча секція влаштовувала також різні імпрези, щоб об'єднати ширший гурт громадянства. Зокрема, провела академії на честь видатних українських жінок — Марка Вовчка, Марії Заньковецької

та ін. Восени 1934 р. Жіноча секція разом з іншими громадянами взялася за організацію споживчої кооперації, а згодом — кооперативу для розповсюдження народного мистецтва в Берегові. По інших містах також поживався жіночий рух, але жіноцтво гуртувалося переважно при «Просвітах», відзначала Харитя Кононенко.

Захоплені успіхом, жінки розпочали також опікуватися дітьми ужгородської вулиці, збирали їх у клубі в післяобідній час і співанням пісень, читанням віршів, оповідань та театральними дитячими виставами пробуджували у них національну свідомість і любов до рідного [14].

Своєрідним підсумком розвитку жіночого руху може слугувати таке міркування Хариті Кононенко: «Знаємо також добре, що всякий поступ у жіноцтва, раз пробуджений, прищеплюється дуже скоро і потім вже жінка є послідовною і витривалою в тому, що вона приняла до душі й серця. Так було з закарпатськими жінками. Раз сказавши, що вони українки, вони не побоялися цього виявити голосно. [...] Таке було пробудження закарпатської жінки...» [14].

Глибшому розумінню великих змін у розвитку жіночого руху в Карпатській Україні галицьким читачкам могла допомогти також історія закарпатської поетеси Миколаї Божук. Так, Олена Кисілевська змалювала в її особі образ закарпатської дівчини, яка прагнула здобути освіту і служити своєму народові. Ще дуже маленькою Миколая (таке літературне ім'я вона прибрала, щоб її не плутали з двоюрідною сестрою Василюю) хотіла вчитися, але батьки й не думали виконувати бажання доньки. «Чи ж селянська дівчина не обійдеться без науки? Коби на хлопців стало. Але до воза, що ним їхали брати до школи в місто, вчепилася силою дівчинка Василюка. Силою виборола собі рівне з братами місце на возі і... право до науки», — писала Олена Кисілевська про Миколаю Божук, яка завдяки обдаруванню та наполегливій праці зуміла таки стати вчителькою і заявити про себе як талановита поетеса [13].

Образ Миколаї доповнила її двоюрідна сестра Василюка Божук. «Крім найстаршої сестри і одного брата з найближчої рідні ніхто не розумів Миколаї (тоді ще Василюки), — зазначає авторка, — навіть батьки, ні зокрема мама не мала зрозуміння для неї» [1, ч. 3].

Василюка Божук підкреслювала також великий вплив на Миколаю Божук її хресної мами, яка всім своїм п'ятьом донькам дала

середню освіту, бо «розуміла ціну науки й ціну свідомої інтелігенції для народу». Про смерть Миколаї та її рідної сестри Анни, яка померла сім днів перед Миколаєю, висловила так: «Це для нації велика втрата, коли помруть дві такі свідомі, молоді учительки».

Хресна мама Миколаї Божук була селянкою, але дуже інтелігентною і свідомою українкою. **«Нераз ми подивляли її. Початків національної свідомости набули ми від неї** (виділення авторки. — В. Г.), — писала Василина Божук про свою маму. — Дома я перший раз чула пісні “Гей, у лузі”, “Ще не вмерла”. В ріднім домі я найперше довідалась про Шевченка, Мазепу, Степанівну, Галечко, звідки прийшов наш дід (з Бойківщини в Галичині). Перші молитовники мали ми з Галичини, писані фонетикою... А як уміла виховувати характери! І товаришкою була нам, дівчатам. Її ідеалом були працювиті, характерні, підприємчиві, а при тім веселі вдачі. Покійну Миколаю, хоч та була її тільки хресною донькою, любила дуже. Взагалі вони обидві дуже розумілися, хоч була між ними велика різниця в віці й освіті» [1, ч. 3].

Із цих спогадів бачимо, що саме впливало на формування нового покоління закарпатських жінок загалом та окремих постатей зокрема. І саме представниці цього нового покоління — освіченого, національно свідомого, патріотичного й активного, на нашу думку, і підняли жіночий рух у Карпатській Україні до національного й суспільно-політичного рівня. Сподівання Ірини Невицької, що «найбільша наша надія на учительство», справдилося. Тому так боляче сприйняли передчасну смерть учительки й поетеси Миколаї Божук не лише в Карпатській Україні, а й у Галичині. Марія Омельченко в «Новій Хаті» писала про Миколаю Божук: «Українське жіноцтво стратило молоду, талановиту письменницю, що недавно вмерла на Закарпатті. Згасла на варті для добра свого народу, працювала аж до останньої хвилини перед смертю, як учителька народньої школи в Рахові» [20].

Зі здобуттям закарпатськими українцями незалежності й утворення Карпатської України у складі Чехо-Словацької федерації жіночий рух у краю сягнув свого найвищого злету, а закарпатська жінка взяла надзвичайно активну участь у розбудові новоствореної країни. У цей короткий період відбулася трансформація «Жіночого Союзу» в «Союз Українок» та виникла нова жіноча організація — Жіночі відділи «Карпатської Січі».

Про зміну назви «Жіночого Союзу» на «Союз Українок» зарпатські жінки задумувалися й раніше, але відбулася ця знаменна подія лише в новоствореній Карпатській Україні 12 березня 1939 р. на загальних зборах Союзу в Хусті. Спеціальний кореспондент журналу «Нова Хата» детально розповідала про перебіг зборів, на які «зійшлося багато жінок, прибули відпоручниці з краю» та «прийшов і пан премієр». Після Віденського арбітражу, коли Ужгород, Мукачеве і Берегове відійшли до Угорщини, «централя» «Жіночого Союзу» перебралася до Хуста. Хустська філія згуртувала всіх новоприбулих, але її рамки виявилися затісними, тож виникло питання щодо прийняття нового статуту, який дозволив би інакше поставити працю в товаристві, змінити його назву і надати йому крайове значення. Це й було головною метою загальних зборів, на яких назву товариства було змінено на «Союз Українок», а головою обрано письменницю Ірину Невицьку [16].

Юлій Боршош-Кум'ятський у листі до Олени Кисілевської захоплено писав про великі зрушення в Карпатській Україні і так відгукувався про жіночий рух у краю: «“Жіночий Союз” — змінений на “Союз Українок”. Праця в цім Т-ві розпочинається дуже активно. Тепер підготовляються Миколаївські вечірки й інші вистави. Жінки мають багато праці. Від жіноцтва була делегація у премієра Батька Волошина. Делегація висловила йому відданість та поміч у всякій праці» [5].

Однак справа полягала не лише у зміні назви, а й у самому спрямуванні діяльності жіночої організації та участі жінок у розбудові новоствореної Карпатської України. Так, із двох однойменних публікацій «Жінки в державному будівництві Карпатської України» галицькі читачки довідувалися про те, що «в карпато-українським міністерстві шкільництва в середнешкільному відділі одною з трьох референтів є жінка п-ні **Єлисавета Кузьмів**, а референткою позашкільного виховання п-ні **Єлисавета Воронова**». Редакція журналу «Жінка» писала: «Зі щирого серця тішимося, що наші сестри обіймають вищі відповідальні становища в державному апараті Карпатської України» [7].

З другої однойменної кореспонденції журналу «Жінка» читачки довідувалися про створення при Головній команді «Карпатської Січі» в Хусті Головної референтури Жіночих відділів на чолі з

п. Тисовською та що по селах Карпатської України вже творяться Жіночі відділи «Карпатської Січі», що головна референтка п. Тисовська опублікувала в пресі відозву «До свідомих українських жінок», в якій заохочувала жінок вступати до Жіночих відділів [8].

Авторка «Листа з Хусту» уточнювала дату створення Жіночих відділів «Карпатської Січі»: «Дня 12 грудня [1938 р.] відбулись сходуни жіноцтва для організації жіночої частини «Січи», що її коменданткою вибрано п. Тисовську, а секретаркою проф. Бирчаківну. На другий тиждень має початись праця на курсах першої помочі та куховарення для січовиків... Хоч тяжко, але цікаво в нас жити» [17].

«Тішить мене дуже, — писала Єлисавета Брашайко-Станькова, — що наша жін. молодь так широко занялась організуванням жін. відділів “Карпатської Січі”... Коли праця піде таким швидким темпом, то в цьому році буде зорганізоване жіноцтво по всіх закутках Карпатської України» [3].

Єлисавета Брашайко-Станькова зазначала також, що закарпатські жінки у цей період вирішили не організовувати інших жіночих товариств, тільки «Союз Українок» та Жіночі відділи Карпатської Січі. «Це тому, щоб не роздроблювати наших сил» [3].

Представниці цих жіночих організацій брали активну участь і в публічних акціях та передвиборній кампанії до першого сойму Карпатської України. Так, з нагоди призначення третім міністром Карпатської України чеха генерала Прхала жіноче товариство скликало, за словами Єлисавети Брашайко-Станькової, протестаційне засідання, вислало протестаційні телеграми і закликала всі філії й гуртки висилати протести, а зорганізоване жіноцтво брало участь у протестаційних публічних зборах [3].

Під час святкування соборності України, яке відбулося в Хусті 22 січня 1939 р., від імені Жіночих відділів «Карпатської Січі» виступила професор Єлисавета Кузьмівна. Вона була в однострої «Карпатської Січі» й закликала жінок вступати до лав новоствореної жіночої організації та «поруч із своїми братами боротися за волю свого народу» [8]. Богдан Буря-Воскресенський на сторінках «Жіночої Долі» так відгукнувся про виступ Єлисавети Кузьмівни: «Після промов: Івана Рогача, поета Гренджі-Донського, др. Росохи й ін. промовила перед мікрофоном одна з січовичок, що приїхала

була в товаристві прем'єра — Кузьмівна. Була велика розкіш слухати бадьорого, такого певного себе, такого виробленого голосу молоді сівовички. Сказати правду, то рідко коли доводиться чути, щоб жінка так промовляла» [4].

Надзвичайно активно «Союз Українок» та Жіночі відділи «Карпатської Січі» брали участь у передвиборній кампанії до першого сойму Карпатської України. У листі до «Нової Хати» Єлисавета Бращайко-Станькова так розповідала про це: «У нас тепер іде гаряча праця над приготовою виборів... Хоч маємо одну листу, то праці багато, — вороги не сплять. У передвиборчих агітаціях жіноцтво бере також участь, хоч нам не дали ані одного мандату (не знаємо з якої причини). Та знаємо, що тепер не час гніватися, бо йде інтензивна праця [3]. С. Нагірна, яка від 13 січня 1939 р. була професором української мови та літератури в державній реальній гімназії у Рахові, так описала передвиборну кампанію: «Тим часом “Союз Українок” у Рахові веде підготовчу працю. Одної неділі перед виборами до Сойму їдуть наші членки на села Рахівського повіту й там навчають жінок, як голосувати, а разом із цим закладають кружки “Союзу Українок”. Зацікавлення у селян велике... З повним успіхом вертаються наші представниці до Рахова» [18].

Із публікацій у галицькій жіночій пресі читачки довідувалися і про кардинальну зміну у ставленні до жінки уряду Карпатської України. Ми вже згадували, що на загальні збори «Жіночого Союзу», який відбувся 12 березня 1939 р. в Хусті, «прийшов і пан прем'єр» [16], а в одному з листів «з того боку» до «Нової Хати» описано прийом жіночої делегації прем'єром А. Волошином. Плануючи відновити «Домашній Промисел», «Союз Українок» подав прохання щодо субвенції до міністерства господарства в Хусті. І далі авторка писала: «Були ми у пана прем'єра, що прийняв нас дуже радо і радів дуже, що жіноцтво береться реально до праці; сам він дуже прихильно ставиться до цієї справи і пообіцяв нас морально і матеріально піддержувати» [16].

Про зростання ролі жінки в Карпатській Україні розповідала також редакція журналу «Жінка». Зокрема, у циклі листівок, виданих «Карпатською Січчю», одна була присвячена ролі жіноцтва у визвольній боротьбі. На першому плані було зображено молоду жінку в однострої, в мазепинці на голові, з крісом на плечі, яка по-

махом правої руки закликала до бою, а на другому плані — інша січовичка, в образі сестри милосердя, перев'язувала пораненого жовніра. Зверху вміщено цитату з вірша Лесі Українки: «Невже Ти будеш / остеронь сидіти / і споглядать, як летється / братня кров?!» [8].

«Зате менш задоволено представляється участь наших карпатоукраїнських сестер в політичному житті молодій державі, — зазначала редакція журналу «Жінка». — В управі («вождівській раді») всенародньої партії «Українське Національне Об'єднання» є тільки одна жінка п. Ірина Невицька. На листі кандидатів до Сойму, що нараховує тридцять два прізвища, не находимо ні одного жіночого. Галицькому жіноцтву важко погодитися з думкою, що в першому Соймі Карпатської України не залунає голос української жінки, яка продовж кількох сот літ неволі зберігала рідну мову, віру батьків і прадавню традицію та передавала їх з покоління в покоління. Тим більше, що знаємо, що між нашими закарпатськими сестрами є свідомі вироблені громадянки, які дозріли до того відповідального і почесного обов'язку, щоб бути заступницями українського народу в Першому Соймі» [8].

Окрім представництва в майбутньому соймі Карпатської України, закарпатські жінки і далі не мали, на відміну від галичанок, свого друкованого органу. Лише на початку 1939 р. вони заходилися, за словами Єлисавети Бращайко-Станькової, «коло видання окремого жіночого журналу» [3].

Про плани видавання жіночого журналу вела також мову авторка в одному з листів «з того боку» до редакції «Нової Хати». Вона писала: «Ми серйозно взялись до пляну видавати жіночий журнал, а я думаю, що загальні збори це нам і схвалять. Про назву того журналу не пишу, бо хочу, щоб то було для вас несподіванкою» [16].

Єдине, що мали закарпатські жінки на початку 1939 р., за словами Єлисавети Бращайко-Станькової, — це жіночу сторінку в «Новій Свободі», яку заповнювали раз на тиждень [1].

«Жіночу працю в молодій державі Карпатської України» вона охарактеризувала так: «Праці в нас тепер є досить. Наше жіноцтво працює гарно на всіх ділянках публичного життя. Зокрема, широко і з посвятою працюють вчительки по селах. Їм треба завдячити, що селянки так охоче горнуться до товариства і щораз більше їх при-

буває. Мені самій доводилось тепер їздити по селах на віча. Невимовно тішить мене, що наші селянки такі цікаві на все». І розповідала, як у Великій Копані відбулись 5 лютого збори, які організувала вчителька Маруся Чапольцій. Після вечірні у місцевій школі зійшлося 200 жінок, зокрема три вчительки-українки. Після вступного слова Марусі Чапольцій авторка повела мову про вагу організації жіноцтва, завдання жінки-українки та участь жінок у виборах. Того ж дня у Великій Копані було засновано гурток й обрано його керівництво [3].

Ця ж подія висвітлена на сторінках журналу «Жінка» у кореспонденції «З життя жіноцтва Карпатської України». Щоправда, тут детальніше викладено промову Єлисавети Бращайко-Станькової, у якій вона підкреслювала потребу організації жіноцтва, користь з неї та обов'язок жінок допомагати при будівництві власної держави, тож закликала жінок під час голосування до сойму Карпатської України віддати свої голоси «на листу» УНО. І завершувала свою розповідь такими словами: «Коли б українські вчительки взялися енергійно до праці над організацією жіноцтва по селах і містечках Карпатської України, то в скорому часі цілий край вкрився би мережею жіночих кружків» [10].

Єлисавета Бращайко-Станькова надзвичайно детально описала також діяльність хустської філії «Жіночого Союзу»: «Впродовж минулого року відбула низку цікавих рефератів на різні актуальні теми, влаштувала святочні ширші сходини, присвячені пам'яті Лесі Українки, а гарний реферат про її життя й творчість прочитала проф. Наталка Балицька. Такі ж самі святочні сходини з рефератом відбули ми в честь Марка Вовчка» [3].

На початку грудня хустська філія «Жіночого Союзу» влаштувала чайний вечір, щоб згуртувати в «милій гутірці всіх хустських і новоприбулих членок», 18 грудня — «Миколаївський вечір», 13 січня 1939 р. — «Маланку» «при великій участі громадянства» [3].

«Вчисляю ті всі вечірки також тому, — завершувала листа Єлисавета Бращайко-Станькова, — що вони дали нам гарний дохід. Маємо стільки потреб тепер! Наприклад, втікачі з Мадярщини, евакуовані школи, сиротинець і т. д. Особливої опіки потребують учні евакуованих шкіл. Не маючи належного приміщення й віді-

рвані від батьків часто терплять нужду і цим ми в першу чергу помагаємо» [3].

Активне життя жіночих організацій проходило не лише в столиці Карпатської України, а й у різних містах та селах молоді країни. Так, про діяльність перечинських жінок детально розповідала на сторінках «Нової Хати» авторка під псевдонімом Перечинська. Вже на початку 1920-х рр. перечинські жінки та дівчата розпочали гуртуватися при Жіночій секції товариства «Просвіта» при «Січі», що була раніше тільки руханковим товариством, а також при «Жіночому Союзі» та Жіночих відділах «Карпатської Січі». Авторка зазначала, що в Перечині було засновано один із перших Жіночих відділів «Карпатської Січі» (15 січня 1939 р.) і він нараховував близько 40 членок. У місті була також окружна референтура «Жіночої Січі». Щонеділі пополудні «січовички» збиралися на свої сходини, слухали реферати (про Запорозьку Січ, соборність України, Н. Кобринську), читали жіночу пресу — «Нову Хату», «Жіночу Долю», «Жіночу Волю»), вели дискусії на різні теми (суспільно-політичні, господарські та ін.). За короткий час свого існування «Жіноча Січ» у Перечині розгорнула активну діяльність перед виборами до першого сойму Карпатської України [22]. Однак авторка вважала, що «одним з найважливіших завдань українського жіноцтва Перечина та Карп. України взагалі в найближчому майбутньому, є активна участь в господарській перебудові краю» [22].

Важливість господарської та культурної розбудови новоствореної держави розуміли й інші автори. Так, Василина Божук на сторінках «Жіночої Долі» помістила повідомлення про урочисте закінчення у Воловому 21 січня 1939 р. господарського курсу для сільських дівчат, його організаторів, програму та фахівців, які проводили навчання [2].

Не залишалося поза увагою галицьких жіночих видань і мистецьке життя Карпатської України та участь у ньому жінок. Так, авторка під криптонімом З. П. розповідала про закарпатських артисток «Нової Сцени», зокрема Марусю Кукурузову, Варку Лакатошівну та Василину Коперльосівну: «При відбудові держави на кожную одиницю нашого народу припадає багато різних обов'язків. Тому й артисткам “Нової Сцени” приходиться працювати понад сили, щоб устигнути зробити за день усе, що вимагає теперішня хвиля» [9].

Надзвичайно великими були плани жіночих організацій Карпатської України, але їм не судилося збутися через угорську окупацію краю, після чого жіночий рух у цьому найзахіднішому українському регіоні надовго завмер. Ми вже згадували, що «Союз Українок» планував відновити у Хусті «Домашній Промисел», який був заснований 1935 р. і під умілим керівництвом п. Волинської гарно розвивався. «Хочемо почати якнайскоріше працю, — писала авторка в одному з листів «з того боку» до «Нової Хати», — щоб мати на складі різні вишивки й інші вироби нашого народнього мистецтва. Нас тепер багато чужинців відвідує і ми могли б багато таких річей продати. Було б це для нас корисно матеріяльно і ми осягли б пропаганду нашого народнього мистецтва за границею» [16].

У кореспонденції «Уряд Карпатської України дбає про здоровля матерей і дітей» редакція журналу «Жінка» повідомляла, що при крайовій лікарні в Севлюші (нині — м. Виноградів) найближчим часом мала відкритися школа повитух та дворічна фахова школа для медсестер і що зусиллями референтури Жіночих відділів «Карпатської Січі» буде організовано санітарний курс для виховання нових кадрів, «які працюватимуть по карпато-українських селах та ширитимуть між селянським населенням, зокрема жіноцтвом, засади гігієни» [24]. Найближчою програмою «Жіночої Січі» у Перечині була організація санітарного курсу для своїх членів, а також виклади з української історії, літератури та мови [22].

На 15 березня 1939 р. «Союз Українок» планував провести величаву академію на честь 125-річчя народин Т. Шевченка [16]. У планах було й інше, писала Єлисавета Бращайко-Станькова. Коли закарпатські жінки довідалися від Софії Русової і Зінаїди Мірної з Праги, що навесні 1939 р. має відбутися міжнародний жіночий конгрес у Копенгагені, то вони сподівалися делегувати на нього своїх представниць за посередництвом згаданих діячок і Ганни Чикаленко [3].

Публікації в галицькій жіночій пресі 30-х рр. ХХ ст. яскраво засвідчують, що стрімке зростання жіночого руху у Карпатській Україні стало можливим завдяки багатьом чинникам, але кардинально він змінився тільки тоді, коли закарпатські українці здобули повну незалежність і закарпатська жінка отримала рівні права

з чоловіками, за винятком представництва у соймі. Саме у незалежній державі кардинально змінилося і ставлення до жінки на найвищому рівні, що, своєю чергою, сприяло суттєвому зміцненню ролі жінки в національному, суспільно-політичному, господарському й культурно-освітньому житті та її активній участі в розбудові новоствореної держави. У цей період жіночий рух став органічною складовою суспільно-політичного й національного життя українства на Закарпатті.

1. [Божук. В.]. Життя в Срібній Країні через призму життя одної людини / В. Б. // Жіноча Доля. — 1939. — Ч. 3. — С. 3—4; Ч. 4. — С. 3—4; Ч. 6. — С. 6—7. — Лише в останньому числі подано підпис: В. Б.
2. [Божук. В.]. За нову жінку в нашому селі / В. Б. // Жіноча Доля. — 1939. — Ч. 6. — С. 19.
3. Браццайко-Станькова Є. Лист із Хусту / Єлисавета Браццайко-Станькова // Нова Хата. — 1939. — Ч. 5. — С. 6.
4. Буря-Воскресенський Б. Свято соборності в Хусті / Богдан Буря-Воскресенський // Жіноча Доля. — 1939. — Ч. 4. — С. 11.
5. Вістка з Підкарпаття... // Жіноча Доля. — 1939. — Ч. 1/2. — С. 2—3.
6. Гургула І. Народній побут Карпатської України / Ірина Гургула // Жінка. — 1939. — Ч. 1/2. — С. 9.
7. Жінки в державному будівництві Карпатської України [перша замітка] // Жінка. — 1939. — Ч. 1/2. — С. 15.
8. Жінки в державному будівництві Карпатської України [друга замітка] // Жінка. — 1939. — Ч. 3. — С. 2.
9. З. П. Серед артисток «Нової Сцени» в Хусті / З. П. // Нова Хата. — 1939. — Ч. 4. — С. 5.
10. З життя жіноцтва Карпатської України // Жінка. — 1939. — Ч. 4. — С. 4.
11. Залізник О. На ленті спомину / Олена Залізник // Нова Хата. — 1938. — Ч. 21. — С. 4—5.
12. Кисілевська О. З недавньої гостини на Підкарпатті / Олена Кисілевська // Жіноча Доля. — 1938. — Ч. 21. — С. 5—6.
13. [Кисілевська О.]. На цвинтарі в Рахові (На Підкарпатті) / О. К. // Жіноча Доля. — 1938. — Ч. 24. — С. 6—7.
14. Кононенко Х. За Карпатами / Харитя Кононенко // Нова Хата. — 1938. — Ч. 21. — С. 2—3.
15. [Кононенко Х.]. Підкарпатське жіноцтво при праці (Жіноча секція т-ва «Просвіта» в Ужгороді) / (Х. К.) // Жінка. — 1935. — Ч. 9. — С. 3.
16. Листи «з того боку» // Нова Хата. — 1939. — Ч. 7/8. — С. 5.

17. Н. Лист із Хусту / Н. // Нова Хата. — 1939. — Ч. 1/2. — С. 10.
18. Нагірна С. Лист з Рахова / С. Нагірна // Жінка. — 1939. — Ч. 5. — С. 7—8.
19. Невицька І. Жіночий рух на Підкарпатті / Ірина Невицька // Жінка. — 1935. — Ч. 5. — С. 3.
20. Омельченко М. Миколая Божук Штефуцова / М. Омельченко // Нова Хата. — 1938. — Ч. 5. — С. 6.
21. Омельченкова М. Ірина Невицька (з циклю «Жінки Карпатської України») / Марія Омельченкова // Жіноча Доля. — 1939. — Ч. 7/8. — С. 12; Ч. 9/10. — С. 6.
22. Перечинська. Лист із Перечина / Перечинська // Нова Хата. — 1939. — Ч. 6. — С. 6.
23. Прем'єр Підкарпаття о. Августин Волошин // Жіноча Доля. — 1939. — Ч. 21. — С. 7.
24. Уряд Карпатської України дбає про здоровля матерей і дітей // Жінка. — 1939. — Ч. 4. — С. 4.

Данило Кравець

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА СРСР У ПУБЛІКАЦІЯХ
МИРОСЛАВА ПРОКОПА НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ
«СУЧАСНІСТЬ» (Мюнхен)

Проаналізовано зміст публікацій М. Прокопа на сторінках суспільно-культурного журналу «Сучасність» (Мюнхен) про окремі аспекти національної політики СРСР у 1950—1970-х рр. Часопис відіграв значну роль у формуванні громадсько-політичної думки закордонних українців про ситуацію в УРСР та СРСР загалом. Розглянуто основні етапи життєвого і творчого шляху М. Прокопа. Особливу увагу приділено поглядам автора на проблему української нації в межах Радянського Союзу та політику Москви щодо України.

Ключові слова: *М. Прокоп, журнал «Сучасність», діаспора, українська еміграційна преса, національне питання, СРСР.*

Проанализировано содержание публикаций Мирослава Прокопа на страницах общественно-культурного журнала «Сучасність» (Мюнхен), касающихся отдельных аспектов национальной политики СССР в 1950—1970-х гг. Издание сыграло важную роль в формировании общественно-политического мнения заграничных украинцев о ситуации в УССР и СССР в целом. Рассмотрены основные этапы